II. Eerste Wereldoorlog - Première Guerre mondiale

ANN CALLENS & JAN VANDERMEULEN
Gas ! Ieper 1915. De eerste gifgasaanval
Tielt, Lannoo, 2015, 288 p.

Zoals de auteurs in een radio-interview voor de VRT naar aanleiding van de voorstelling van hun boek in Ieper op 21 april 2015 stelden, brengen ze "de feiten en niets anders dan de feiten" samen in een coherent en overkoepelend verhaal dat tot op heden "vooral vanuit een Canadees perspectief werd beschreven, en slechts weinig vanuit Britse, Belgische of nog minst van al vanuit Duitse kant". Dat kan verwondering en verontwaardiging opwekken. Op zijn minst vier zaken nodigden uit tot een grondige lezing van dit boek, om te achterhalen waar de auteurs hun inzichten op gebaseerd hadden : 1) de nogal eenzijdige voorstelling van Tielt als het centrum van de gasoorlog 2) een volgehouden, negatieve afschildering van de Franse rol tijdens de Tweede Slag bij Ieper 3) de historische onjuistheden die met regelmaat in hun uiteenzetting opdoken 4) de kwalificatie van de Duitse chemicus Fritz Haber, die het chloor- en mosterdgas ontwikkelde, als slachtoffer.

Als citymarketing voor Tielt zou het natuurlijk kunnen tellen (alhoewel, wil je dergelijke titel claimen? Het doet ons zowaar terugdenken aan de Nieuwporiet-saga), maar om die stad nu de bakermat van de chemische oorlogsvoering te noemen, is de plek behoorlijk over het paard tillen. Een argumentatie ter ondersteuning van deze boude stelling, is afwezig in het boek. De chemische oorlogsvoering werd evenzeer vanuit Duitsland als vanuit Wervik (voor generaal Berthold von Deimlings sector) en Beverlo (experimenten in Fritz Haber's aanwezigheid) voorbereid. Bovendien leek het belangrijkste beslissingsmoment voor de inzet van gifgas toch op 25 januari 1915 in Charleville-Mézières te zijn gevallen, wanneer de in conclaaf bijeen geroepen Duitse legerleiders het pleidooi en de plannen van Haber voorgeschoteld kregen. Op dat moment zag enkel de bevelhebber van het Duitse leger in Vlaanderen heil in dat nieuwe wapen, waardoor de machine en de voorbereidingen in gang werden gezet. Dat Tielt, als hoofdkwartier van het *Armee Oberkommando 4* (AOK 4 : de Duitse sector in Vlaanderen), daar op een of andere manier een rol zou in spelen, was nogal wiedes, alleen nog maar als een logisch gevolg van de hiërarchische besluitvorming binnen de structuur van het Duitse leger. De bewijslast aan historische feiten, acties en voorbereidingen die Tielt tot "'wieg van de chemische oorlogsvoering" zou moeten verheffen, is echter zeer dunnetjes uitgewerkt in het boek.

Het auteurskoppel heeft de gasoorlog via een selectieve lezing van de geschiedenis naar Tielt getrokken. De promotie en communicatie daaromtrent hebben hun impact gehad op de collectieve perceptie via de media. In de aanloop naar het Woordfront, het *GoneWest*-evenement ter herdenking van de eerste gasaanval bij Ieper, was het gênant om horen hoe eenzijdig de door *GoneWest* geëngageerde artiesten mee stapten in het verhaal van Tielt als centrum van de gasoorlog. Nu kan het moeilijk op conto van het auteurskoppel geschreven worden dat de artiesten geen deugdelijker of kritischer lezing over deze episode in de geschiedenis hebben gekregen, maar het blijft een fascinerende (en frustrerende) observatie hoe gemakkelijk

de historische integriteit met de voeten getreden wordt in deze periode van de eeuwherdenking.

Een tweede vaststelling is de negatieve en stereotiepe afschildering van de Franse militaire aanwezigheid in Vlaanderen, voor en tijdens de Tweede Slag bij Ieper. Een beeld dat niet of nauwelijks wordt bijgeschaafd in het boek. Alle clichés die je kan bedenken worden op een hoop gegooid om de Fransen te karakteriseren (luie *pépères* die niet verlegen zijn om desertie, een ongedisciplineerd zootje ongeregeld, beroerd loopgravensysteem,…) en lijken gebaseerd op enkele populaire en gekleurde herinneringen die zich vastgeklampt hebben aan de mondelinge overlevering. Die herinneringen doken opnieuw op – in al hun onschuld – in historische werkjes die in de jaren 1960-1970 werden gepubliceerd, en blijven tot op vandaag nog in sommige kringen aanvaard. Een ander, graag gebruikt stijlmiddel in het boek, is de *veralgemening* : zo worden gedragingen die zich in 1917 bij Franse *pépères* voordoen naar aanleiding van de tragische gebeurtenissen aan het Franse front, via Louis Barthas kritiekloos toegeschreven aan de territoriale troepen die in april 1915 het slachtoffer van de gifgaswolk bij Ieper werden. Wie de regimentsdagboeken van de betrokken Franse eenheden, alsmede de talrijke Franse getuigenissen over de periode in kwestie erop naleest, krijgt echter een sterk genuanceerd beeld over hun bijdrage in het licht van die tragische gebeurtenissen. Deze bronnen, die online toegankelijk zijn (memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr), blijken echter niet gekend bij de auteurs.

Wat ons meteen bij een derde punt brengt. De auteurs beweren in hun inleiding "alle recente historische inzichten tegen het licht te hebben gehouden", en "regimentsgeschiedenissen van vriend en vijand te hebben uitgeplozen". Dat klinkt ambitieus, maar wie het bronnenapparaat van dit boek onder de loep neemt, stelt vast dat er in totaal slechts vier regimentsgeschiedenissen ter hand werden genomen (2 Duitse, 1 Britse, 1 Belgische, en dus geen enkele Franse). De auteurs putten voornamelijk uit algemene overzichtswerken, enkele standaardwerken en de getuigenissen die je in elke slagveldgids terugvindt. De weinig doorgedreven zoektocht naar nieuwe, relevante of minder gekende informatie(bronnen), maakt dat *Gas ! Ieper 1915* veel meer dan "een compleet boek" (p. 15) vooral een weinig origineel, plezierig en gedwee herkauwend werk is geworden, waar bovendien heel wat foutjes, anachronismen of scheefgetrokken analyses zijn in geslopen.

Hoewel we in een tijdperk leven waarin nog nooit zoveel bronnenmateriaal beschikbaar werd gesteld – hetzij digitaal, hetzij in bewaar- of erfgoedinstellingen –, is het merkwaardig hoe kronieken die de voorbije honderd jaar werden geschreven en afgeschreven, zo gretig herkauwd blijven worden. Er zijn uitzonderingen, uiteraard, maar dit inspiratieloos herkauwen lijkt wel symptomatisch te zijn bij vele leden van het Publicerend Gild van de Eeuwherdenking. Ook Callens en Vandermeulen dragen gretig hun steentje bij, soms zelfs vrij vergaand.

De grens tussen plagiaat en onderzoek is soms vaag, zoals het spreekwoord luidt : "*To steal ideas from one person is plagiarism; to steal from many is research*". Ook dit boek toont aan hoe dun die grens kan zijn. In het noten- en bibliografisch apparaat (dat overigens een rommeltje is), blijken de publicaties van Robert

Baccarne en Jan Steen (*Poelkapelle 1914-1918*, Wervik, 1968 en *Boezinge 1914-1918. Gasaanvallen 2e slag om Ieper*, Wervik, 1979) een vaste klant te zijn. Wie de publicaties evenwel samen leest met dit nieuwe boek, kan alleen maar tot de vaststelling komen dat Baccarne en Steen veel sterker aanwezig zijn, dan de 25 referenties achteraan vermeld in het boek. Het schema van de betrokken eenheden op 22 april 1915 werd zelfs in identieke lay-out gekopieerd. Hetzelfde geldt voor het overzicht van chemische aanvallen op Belgisch grondgebied tussen 1915-1918, dat opnieuw schaamteloos in dezelfde lay-out geplukt werd uit het baanbrekende onderzoek over chemische oorlogsvoering van Jean Pascal "Zanters" (*sic*; = Zanders), inclusief spellingsfouten (cf. "Frezenburg", p. 103; = Frezenberg).

Fritz Haber werd tijdens de persvoorstelling door de auteurs als "slachtoffer" gekarakteriseerd. Volgens de auteurs heeft de geschiedenis Haber te vaak neergezet als de baarlijke duivel, als de vader van de chemische oorlogsvoering, de man die de box van Pandora heeft geopend. In zekere zin was Haber echter wel een slachtoffer, maar het gaat wel erg ver om een man als Haber, die zo overtuigd was van zijn zoektocht naar steeds dodelijker gifgas om de oorlog te verkorten, eenzijdig als slachtoffer neer te zetten. De inzet van gifgas bracht niet wat het verondersteld werd te brengen : een doorbraak in de patstelling. Reeds in de zomer van 1915 werd duidelijk dat dit wapen niet efficiënt was in een loopgravenoorlog, ondanks zijn gruwelijk effect op de mens. Ook Haber moet de foto's van en de rapporten over de effecten van gifgas gezien hebben. En uit zijn persoonlijke omgeving kreeg hij een duidelijk signaal met wat voor waanzin hij zich had ingelaten. Zijn vrouw pleegde zelfmoord : de afschuw voor het gifgaswapen zou daarvoor het grootste motief zijn geweest. Toch ging Haber onverstoord verder, zette hij zich met nog meer ijver in om nog dodelijker gas te ontwikkelen. Zelfs na de oorlog verdedigde hij tijdens publieke lezingen de inzet van "zijn" wapen.

In hun boek zelf komt de vermeende slachtofferrol van Haber daarentegen niet verder aan bod. Wel blijkt voor het auteurskoppel de schuldvraag (of "de eindafrekening", p. 181) een heel belangrijke kwestie te zijn. Wie draagt nu het meeste schuld, wie moeten we honderd jaar later met de vinger wijzen voor die kwalijke evolutie? Een gemiste kans om eerder de existentiële rol van de wetenschap te confronteren met hun rol in oorlogstijd, of hun rol in dienst van een militair apparaat in vraag te stellen.

Op de persvoorstelling werd het boek samen met een andere nieuwe publicatie voorgesteld, dat van de Engelse historicus Ulf Schmidt (*Secret Science. A Century of Poison Warfare and Human Experiments*, Oxford, 2015). Schmidt voerde gedurende twaalf jaar onderzoek naar de ultrageheime chemische bewapeningsprogramma's zoals die na de Eerste Wereldoorlog in Groot-Brittannië en Noord-Amerika werden opgezet. Zijn boek vormt een baanbrekende analyse van de dynamiek achter die programma's, van een moraal en ethiek die gecorrumpeerd werden en baan ruimden voor de waanzin die in de hoofden van 'gelauwerde' staatsleiders regeerde. In tegenstelling tot het boek van Callens en Vandermeulen stelt Schmidt de rol van wetenschappers in het kader van een

bewapeningswedloop wél kritisch in vraag, met inzichten die zowel voor het verleden als voor het heden gelden.

Op het einde van de voorstelling van het boek *Gas ! Ieper 1915*, meldde het auteurskoppel dat er plannen zouden bestaan om hun boek het Engels te vertalen. Laten we hopen dat de uitgeverswereld over het gezonde verstand beschikt om het niet zover te laten komen, maar dat het o zo gewillige papier in de plaats gereserveerd wordt voor de vertaling van Ulf Schmidts *Secret Science*, een boek dat er écht toe doet.

Pieter Trogh